

Лілія ВАСИЛЬЧЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри дидактики та методик навчання
природничо-математичних дисциплін
Запорізького ОІППО

Світлана ЛУПНОВИЧ,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної освіти
КВНЗ «Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ МОНІТОРИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ РОЗБУДОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Процес запровадження інклюзивної освіти потребує поєднання всіх напрямів наукових досліджень і створення специфічної системи моніторингу, яка б задовольнила запити керівників освітніх систем і методичних працівників у своєчасній, повній, адекватній інформації про процес розбудови інклюзивного освітнього середовища.

Ключові слова: інклюзивне освітнє середовище, моніторинг інноваційного процесу, сучасні вимоги до інклюзивного освітнього середовища, специфічні показники та критерії.

Процесс внедрения инклюзивного образования требует объединения всех направлений научных исследований и создания специфической системы мониторинга, которая бы удовлетворяла запросы руководителей образовательных систем и работников методических служб на своевременную, полную, адекватную информацию о процессе построения инклюзивного образовательного пространства.

Ключевые слова: инклюзивное образовательное пространство, мониторинг инновационного процесса, современные требования к инклюзивному образовательному пространству, специфические показатели и критерии.

The practical process of introducing inclusive education requires a combination of all areas of research and the creation of a specific monitoring system that would satisfy the requests in forehanded, complete, actual information about the process of an inclusive educational environment creating for the managers of educational systems and methodologists.

Key words: inclusive educational environment, monitoring of the innovation process, indicators and current requirements for the inclusive educational environment, specific indicators and criteria.

Постановка проблеми. В умовах модернізації освітньої системи особливого значення набуває запровадження інклюзивної освіти. Важливою умовою реалізації Концепції Нової української школи є створення сучасного комфортного освітнього середовища, яке має забезпечити рівний доступ до якісної освіти, зокрема й дітям з особливими освітніми потребами [11]. Такий перехід є інноваційним для освіти України й потребує особливого управлінського та методичного супроводу. Виникає потреба у створенні багаторівневої системи управління процесом розбудови інклюзивного освітнього середовища. Така система не може працювати ефективно без повної, достовірної, своєчасної інформації про перебіг процесу. Таким чином, необхідним є запровадження моніторингу розбудови інклюзивного освітнього середовища задля створення такої інформаційної бази, що сприятиме ухваленню ефективних управлінських рішень.

Моніторинг інноваційного процесу, яким є інклюзивна освіта в Україні, має відповідати вимогам сьогодення до управління освітніми процесами та ґрунтуватися на досягненнях сучасного менеджменту, здобутках учених, які досліджували процеси навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Мета статті – проаналізувати розроблену систему моніторингового дослідження розбудови інклюзивного освітнього середовища.

Під інклюзивним освітнім середовищем ми розуміємо сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного навчання та виховання дітей з особливими потребами. Це – система впливів та умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку.

Аналіз наукових досліджень і публікацій.

Навчання дітей з особливими освітніми потребами в закладі освіти активізувало пошуки вчених і нині маємо достатньо наукових робіт із окреслених питань. Теоретико-методологічні засади інклюзивної освіти висвітлено в роботах В. Засенка, А. Колупаєвої, О. Таранченко, Т. Лормана, Д. Лупарта [8] та ін. Організаційно-педагогічні аспекти впровадження інклюзивної освіти розкрито в дослідженнях Е. Данілавічюте [4], І. Дмитрієвої, В. Павлюх [14], Т. Сак [15], Н. Софій [1], В. Шорохової [16] та ін. Різні аспекти інклюзивної освіти висвітлено в наукових працях таких учених, як В. Бондар [2], В. Бочковський [3], А. Колупаєва [8], С. Лупінович [12], С. Миронова [14] та ін. Підходи до організації моніторингу в освіті детально представлено в роботах Г. Єльнікової [6], І. Лапшиної [10], О. Мариновської [13]. Концепцію адаптивного підходу до управління освітніми процесами розроблено Г. Єльніковою [5].

Незважаючи на достатню кількість досліджень у напрямі інклюзивної освіти й моніторингу освітніх інновацій, проблема моніторингу розбудови інклюзивного освітнього середовища за модельним підходом досі не розглядалася. Практичний процес запровадження інклюзивної освіти потребує поєднання всіх вищезначених напрямів наукових досліджень і створення специфічної системи моніторингу, яка б задовольнила запити керівників освітніх систем і методичних працівників у своєчасній, повній, адекватній інформації щодо процесу розбудови інклюзивного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Розбудова інклюзивного освітнього середовища – це процес перетворення як системи освіти загалом, так і закладів освіти зокрема, що призводить до переосмислення концептуальних підходів. Важливими складовими інклюзії є: комплексне планування; обов'язкове включення у процес створення інклюзивного закладу як педагогів, так і керівників; активна взаємодія з батьками; кадрове забезпечення процесу включення дітей з особливими освітніми потребами; навчання всього персоналу закладу; створення інклюзивного середовища.

Із метою забезпечення реалізації права дітей з особливими освітніми потребами на якісну освіту в закладах освіти, створення умов для їх кращої соціалізації та інтеграції 2016 рік у Запорізькій області було оголошено Роком дитини з особливими освітніми потребами. У межах цього проекту Департамент освіти і науки обласної держадміністрації спільно із комунальним закладом «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради розробили План заходів щодо реалізації Року дитини з особливими освітніми потребами в Запорізькій області, де було виокремлено основні проблеми та шляхи їх розв'язання.

На вирішення вказаних проблем і з метою впровадження інклюзивної освіти в дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах запорізького регіону із 2016 року в Запорізькій області запроваджено моніторинг готовності закладів освіти до створення інклюзивного освітнього середовища. Хоча означений моніторинг відповідає класичним вимогам до освітнього моніторингу й побудований на класичних наукових основах,

проте специфічність та інноваційність розбудови інклюзивного освітнього середовища в Україні привносять у нього особливі риси й специфічні показники та критерії.

Метою моніторингу є забезпечення закладів освіти необхідними знаннями про показники та сучасні вимоги до інклюзивного освітнього середовища й візуалізація для кожної освітньої територіальної громади, зокрема й усіх закладів освіти, їх рейтингу та стану готовності в досліджуваному процесі. Проблема запровадження обласного освітнього моніторингу передбачає суттєві відмінності й особливості для кожного закладу освіти області. Отже, з метою забезпечення коректності здобутих даних критерії та показники програми моніторингу добираються адаптивними, спеціальним чином уніфікованими з можливістю індивідуальної інтерпретації для закладів освіти різного типу й територіальної приналежності [5].

Адаптивний підхід дозволяє не лише ефективно збирати інформацію про стан досліджуваного процесу, а й надає всім учасникам моніторингового процесу критерії, які відповідають якісному процесу запровадження інклюзивної освіти. Модельний підхід в організації моніторингу легко формалізується, що дозволяє автоматизувати як процес збору, так і процес узагальнення моніторингової інформації на районному та обласному рівнях. Це дає змогу відповідальним за інклюзивну освіту особам у закладах освіти заповнювати необхідні форми через мережу Інтернет у зручний для них час, не витрачаючи при цьому матеріали на друк та пересилання інформації до обласної установи, яка здійснює моніторинг [10].

На виконання Наказу Міністерства освіти і науки України від 15.07.2016 р. № 836 «Про проведення науково-педагогічного експерименту «Розвиток інклюзивного освітнього середовища у Запорізькій області» 19 загальноосвітніх навчальних закладів отримали статус експериментальних навчальних закладів всеукраїнського рівня, що потребує детального фіксування інформації про перебіг експерименту з метою аналізу, узагальнення та вироблення рекомендацій. У 2017 році лабораторією інклюзивного навчання спільно з кафедрою реабілітаційної педагогіки та здорового способу життя КЗ «Запорізький ОІППО» ЗОР було продовжено моніторингове дослідження. Збір інформації відбувався за принципом самооцінки готовності закладів освіти до впровадження інклюзивної освіти через комп'ютерні форми, які були спеціально створені на електронному ресурсі лабораторії інклюзивного навчання (http://portalinclusion.blogspot.com/p/blog-page_5.html) [7]. До розробки моделі були залучені представники методичних служб міст і районів області, фахівці з питань організації навчання дітей з особливими освітніми потребами, науковці кафедр, спеціалісти з ІКТ та психології.

Тема дослідження: стан готовності закладів освіти Запорізької області до впровадження інклюзивної освіти.

Об'єкт дослідження: система інклюзивної освіти в загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладах Запорізької області.

Предмет дослідження: умови організації інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх і дошкільних навчальних закладах Запорізької області.

Мета дослідження: визначити умови організації інклюзивної освіти в загальноосвітніх і дошкільних навчальних закладах Запорізької області.

Організаційно дослідження ґрунтується на самооцінці готовності закладів освіти Запорізької області до впровадження інклюзивної освіти через опитування відповідальних за інклюзивну освіту осіб. Методично воно побудоване на основі критеріально-факторної адаптивної моделі інклюзивної освіти, створеної у 2016 році й удосконаленої за результатом аналізу моніторингових даних 2015-2016 років.

Факторами першого рівня моделі є важливі напрями, які характеризують стан готовності загальноосвітніх закладів до впровадження інклюзивної освіти. На початковому етапі це: *фактори створення ресурсної бази*, зокрема нормативна готовність закладу освіти, відповідний рівень матеріально-технічної бази, методичне забезпечення інклюзивної освіти й кадрова готовність. Другим важливим фактором ми вважаємо *рівень практичного запровадження інклюзивної освіти*, який може бути визначений кількістю практично діючих інклюзивних груп у дошкільних закладах освіти й інклюзивних класів у загальноосвітніх навчальних закладах. Важливим також є *фактор потреби в інклюзивній освіті*. Остання інформація має не суто моніторинговий характер, а віднесена до виду маркетингової, що переводить створену модель інклюзивної освіти з моніторингової інструментарію до маркетингово-моніторингової.

Для кожного фактора моделі були розроблені конкретні критерії, які з переходом процесу впровадження інклюзивної освіти в Запорізькій області на інший етап можна легко змінювати відповідно до потреби.

Зважаючи на значні відмінності різних закладів освіти, критерії трансформовані за адаптивним принципом. Більшість показників, зокрема рівень ознайомлення педагогів закладу з нормативними документами щодо організації інклюзивної освіти, потреба закладів освіти у навчальній, навчально-методичній літературі та інші, подаються у відсотковій формі, що уможливило коректне порівняння інформації, яка подана малокомплектною сільською школою й міською школою зі значною кількістю педагогів. Інші показники, наприклад, кількість педагогічних працівників, які пройшли навчання на курсах підвищення кваліфікації, семінарах або тренінгах, подавалися спільно із загальною кількістю педагогів закладу освіти. Отже, у ході порівняльного аналізу показники можна було легко перевести у відсоткову форму. Це було зроблено з метою їх використання в кількісній формі для визначення загальної кількості педагогів області, які пройшли навчання з проблеми інклюзивної освіти.

Для спрямування зусиль педагогічної спільноти на бажаний результат і стимулювання інноваційних форм роботи, визначених нормативними державними документами, до моделі впровадження інклюзивної освіти було додано нові пункти, актуальні для наявного стану розбудови інклюзивного освітнього середовища Запорізької області. У Концепції Нової української школи вказано, що з метою створення умов для інклюзивного навчання

дітей з особливими освітніми потребами необхідно розробити індивідуальні програми їх розвитку, що містять корекційно-реабілітаційні заходи, психолого-педагогічний супровід і засоби для навчання таких дітей [9]. Також зазначено, що в межах реформування системи управління загальною середньою освітою школа матиме право розробляти й упроваджувати власні освітні програми відповідно до державного стандарту загальної середньої освіти [9]. У моніторингове дослідження 2017 року такий критерій було внесено як фактор методичної готовності педагогів.

Моделний підхід дослідження процесу розбудови інклюзивного освітнього середовища в дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах дозволяє не тільки здійснювати самооцінку готовності, а й може бути використаний як програма перевірки в ході адміністративного контролю, дає змогу позитивно впливати на якість процесу створення інклюзивного освітнього середовища через публічне поширення важливих показників. Модель доступна для керівників закладів освіти впродовж усього року. Відкритими є також результати попередніх моніторингових досліджень, які сигналізують закладам-аутсайдерам про проблеми й стимулюють їх до активізації діяльності в означеному напрямі. Практичний досвід моніторингових досліджень 2016-2017 років виявив суттєву позитивну динаміку в закладах освіти Запорізької області, які після опрацювання результатів моніторингу 2016 року провели цілеспрямовану корекцію й досягли позитивних результатів.

Вважаємо, що за певний період більшість критеріїв усіма закладами освіти буде досягнуто (сигнал – перехід порогу у 80-90 %) і вони вже не будуть такими актуальними. При цьому власне модель не втратить своєї актуальності, а навпаки, буде модернізована відповідно до потреби.

На сьогодні особливістю розробленої моделі впровадження інклюзивної освіти на обласному рівні є перевага кількісних показників. Проте зі зміною ситуації та загальним упровадженням в області інклюзивної освіти більшість кількісних критеріїв повинні змінитися на якісні. Замість кількості проведених навчально-методичних заходів показником може бути кількість поширених методичних розробок педагогів, надрукованих узагальнених методичних матеріалів тощо. Звичайно, кількість інклюзивних класів не може відобразити результативності навчання в них учнів з особливими освітніми потребами. Зважаючи на це, замість даного критерію необхідно буде вводити показник рівня навченості учнів як з особливими освітніми потребами зокрема, так і всіх учнів інклюзивного класу загалом. Кадрову готовність може продемонструвати рівень професійної компетентності вчителя інклюзивного класу та ін. Повною мірою критерії можна буде визначити лише після завершення організаційно-формуючого етапу впровадження інклюзивної освіти в запорізькому регіоні.

Нині модель готовності закладів освіти до розбудови інклюзивного освітнього середовища перебуває у фазі активних доробок і модифікацій. Показники моделі не містять закритої особистої інформації, а тому узагальнені результати можуть бути оприлюднені.

Результати моніторингу впливають на всі означені в моделі фактори: педагогічні працівники активно вивчають нормативну документацію щодо роботи в умовах інклюзивної освіти, вдосконалюється матеріально-технічна база закладів освіти, педагоги відвідують курси, семінари й тренінги з питань інклюзії, звертаються з питаннями до консультантів. Водночас керівники районних, міських, територіальних управлінь освітою володіють інформацією про стан готовності їх до впровадження інклюзивної освіти, а в разі появи сумнівів у коректності даних можуть здійснити перевірку, надати персональну допомогу або активізувати діяльність.

Висновки. В умовах розбудови нової української школи особливого значення набуває питання створення інклюзивного освітнього середовища. Цей процес унормований на державному рівні через прийняття Концепції Нової української школи й затребуваний споживачами освітніх послуг, про що свідчать результати опитування учнів з особливими освітніми потребами та їх батьків. У Запорізькій області становлення інклюзивної освіти хоч і перебуває сьогодні на організаційно-підготовчому етапі, однак упроваджується досить активно.

Ефективність вищезначених реформ залежить від організації відповідного управління ними на діагностичній основі. Таку інформаційну основу має забезпечити моніторинг стану готовності закладів освіти до впровадження інклюзивної освіти. Моніторинг розбудови інклюзивного освітнього середовища в області має ґрунтуватися на новітніх наукових підходах і відповідати вимогам демократичного відкритого суспільства, легко модифікуватися відповідно до змінюваних умов.

Розроблена система моніторингового дослідження впровадження інклюзивної освіти активно працює впродовж двох років і демонструє позитивні результати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Асистент учителя в інклюзивному класі : навчально-методичний посібник / Н. М. Дятленко, Н. З. Софій, О. В. Мартинчук, Ю. М. Найда ; за заг. ред. М. Ф. Войцехівського. – К. : ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. – 172 с.
2. Бондар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен / В. Бондар // Рідна школа. – 2011. – № 3. – С. 10–14.
3. Бочковський В. Робота з дітьми з особливими потребами. Психологічна компетентність педагогів: шляхи розвитку / В. Бочковський, О. Казмірук // Психолог. – 2011. – № 25. – С. 3.
4. Данілавічюте Е. А. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі : навчально-методичний посібник / Е. А. Данілавічюте, С. В. Литовченко ; за ред. А. А. Колупасової. – К. : Видавнича група «А.С.К.», 2012. – 360 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
5. Єльнікова Г. В. Адаптивне управління: сутність, характеристика, моніторингові системи : колект. моногр. / Г. В. Єльнікова, Т. А. Борова, О. М. Касьянова та ін. ; за заг. ред. Г. В. Єльнікової. – Чернівці : Технодрук, 2009. – 572 с.

6. Інклюзія в освіті запорізького краю [Електронний ресурс] // Лабораторія інклюзивного навчання КЗ «Запорізький ОІППО» ЗОР. – Режим доступу : http://portalinclusion.blogspot.com/p/blog-page_5.html.

7. Колупасва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія / А. А. Колупасва. – К. : Самміт-книга, 2009. – 272 с.

8. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/.

9. Лапшина І. С. Автоматизація процесу обробки результатів освітнього моніторингу / І. С. Лапшина // Адаптивне управління середньою освітою на муніципальному рівні : метод. зб. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф. – Запоріжжя, 2004. – С. 42–44.

10. Гриневич Л. Реформа загальної середньої освіти: Нова українська школа [Електронний ресурс] / Л. Гриневич. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

11. Лупінович С. М. Діагностика готовності до запровадження інклюзивної освіти через створення системи маркетинго-моніторингових досліджень / С. М. Лупінович, Т. А. Волошина, І. С. Лапшина // Збірник наукових праць ЗОІППО. – 2016. – № 3 (25). – Режим доступу : <https://drive.google.com/file/d/0B6QknaQCh-lHakM4Y1hmdldTRmc/view>.

12. Мариновська О. Науково-методичний супровід освітніх інновацій / О. Мариновська // Освітні інновації та передовий педагогічний досвід у закладах освіти Івано-Франківської області : наук.-метод. зб. / упоряд. : З. Болюк, Р. Зуб'як, О. Мариновська та ін. – Івано-Франківськ : Івано-Франківський ОІППО, 2007. – С. 58–125.

13. Миронова С. П. Педагогіка інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник / С. П. Миронова. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. – 164 с.

14. Павлюх В. В. Корекційна спрямованість уроку в спеціальній школі / В. В. Павлюх // Науково-методичне забезпечення формування освітнього середовища: компетентнісний підхід : методичний вісник. – Кіровоград : ПОЛІМЕД-Сервіс, 2009. – № 45. – 332 с.

15. Сак Т. В. Технологія зворотного зв'язку в інклюзивному навчанні / Т. В. Сак // Дефектологія. – 2012. – № 4. – С. 2–5.

16. Шорохова В. Увага як чинник успішного навчання дітей із порушеннями психофізичного розвитку в інклюзивному класі / В. Шорохова // Нова педагогічна думка : науково-методичний журнал. – Рівне : РОІППО, 2011. – № 4 (68). – С. 74–76.

Дата надходження до редакції: 29.03.2018 р.